

EL VEGUER A CATALUNYA ANÀLISI DEL FUNCIONAMENT DE LA JURISDICCIO REIAL AL SEGLE XIV

FLOCEL SABATÉ

El veguer a Catalunya. Anàlisi del funcionament de la jurisdicció reial al segle XIV és el títol de la tesi doctoral llegida a la Universitat de Barcelona el 25 de maig de 1993.¹ La lectura culminava una investigació que, de manera molt intensa, havia ocupat els anys previs tractant d'aplegar un ample ventall heurístic per tal de conjuminar els diferents vessants des d'on encertar la correcta interpretació del funcionament de la jurisdicció reial a la baixa edat mitjana, amb totes les seves implicacions en els diversos sectors del teixit social i en els diferents àmbits de poder.

Esquemàticament, els objectius que es pretenien cobrir es poden resumir en quatre punts:

— Definir nítidament la institució del veguer, amb l'aclariment de les funcions pròpies, els mecanismes d'actuació, les fórmules d'intervenció jurisdiccional, les garanties de procediment, l'evolució diacrònica de l'ofici, l'origen i abstracció social dels seus titulars, la seva posició en l'organigrama reial, l'ensamblatge amb els altres oficials reials —definint aquests prèviament— i la seva significació en l'articulació de la societat baix-medieval a través de les diferents activitats i segments de població.

— Encertar, a través del caire d'oficial districtual reial propi del veguer, la veritable correlació de forces en la Catalunya baix-medieval i escatir així quina era la capacitat efectiva del monarca entre els poders baronials i els municipals, apamant també el pes propi de l'estament eclesiàstic. La indagació comporta esbrinar els respectius mecanismes d'afermament de cadascun d'aquests poders sobre el teixit social i sobre el territori, havent de tractar fenòmens com els que imbriquen el municipi i la regió d'influència, no oblidant les topades amb el món baronial que aquesta dinàmica pot comportar. En aquest sentit, esdevé cabdal conèixer com afecta l'oficial districtual de representació reial tant l'emergència del poder municipal sobre la demarcació com les aspiracions baronials vers el mateix espai.

— Establir definitivament la gènesis i evolució del mapa de vegueries i sots-vegueries de Catalunya des de la seva formació fins a l'adquisició d'una forta estabilitat, tenint en compte les altres percepcions i apropaments a l'ordenació del territori i perfilant el paper del sobirà i dels diferents poders en l'establiment de la xarxa de vegueries com a sistema territorial, amb la

1. Fou dirigida pel Dr. Antoni Riera (catedràtic Univ. Barcelona), i jutjada per un tribunal presidit pel Dr. Salvador Claramunt (catedràtic Univ. Barcelona) i integrat pels vocals Dr. José Luís Martín (catedràtic UNED), Dr. Juan Carrasco (catedràtic Univ. Pública de Navarra) i Dr. Paulino Iradiel (catedràtic Univ. de València), actuant com a secretari el Dr. Prim Bertran (professor Univ. de Barcelona).

definició dels seus mecanismes, amb el coneixement dels trets que li atorguen cohesió i pervivència i amb l'anàlisi de les contradiccions inherents, copsant tant les línies generals com la concreció específica desenvolupada en cada una de les demarcacions.

— Indagar, des del coneixement de la dinàmica del poder en la societat baix-medieval, la translació de tots aquests vectors sobre la vivència col·lectiva i individual dels membres de la societat, a través d'escatir la significació de les normes imposades i de les penalitzacions derivades de les seves transgressions, tractant de detectar els diferents nusos de cohesió a través de l'actuació normativa, judicial i policial del veguer, en comparació amb els altres homòlegs dels diferents àmbits d'actuació jurisdiccional i estamental.

El tractament conjunt d'aquests aspectes es justificava des de la figura del veguer, que en el seu desenvolupament, a partir d'aplegar sobre si mateix uns aspectes potser aparentment diversos, pot ser emprat com a desllorigador en la interpretació de la societat baix-medieval. Resseguint, amb aquesta finalitat, les pègges deixades pels veguers, el ventall heurístic estudiat es pot resumir en els àmbits següents:

— Recerca a l'arxiu de la Cancelleria Reial, adquirint una visió global de les diferents sèries i tractant amb especial atenció el buidatge de les sèries Officialium, Curiae, Gratiarum i Variaie, seguides de Commune, a més dels Processos i Memorials, entre d'altres.

— Estudi de la documentació pròpia dels diversos àmbits institucionals d'actuació sobre la jurisdicció i el patrimoni reial, especialment el mestre racional, la batllia general de Catalunya i la procuració reial dels comtats de Rosselló i Cerdanya.

— Buidatge de tota la documentació d'àmbit municipal generada a Catalunya abans de 1400, amb ampliació cronològica posterior d'acord amb problemàtiques concretes de determinades zones.

— Buidatge de tota la documentació conservada procedent dels arxius de les corts vicarials i sots-vicarials.

— Anàlisi de documentació sobre l'exercici jurisdiccional en àmbits baronials, per tal d'establir relacions i comparacions.

— Estudi de fons eclesiàstics per a escatir el comportament estamental en els diferents aspectes jurisdiccional, jurídics i socials.

— Indagacions en arxius notariais per establir les imbricacions entre les actuacions del veguer i les activitats econòmiques i socials pròpies d'amples sectors de la Catalunya baix-medieval.

— Recerca en arxius patrimonials per a complementar àrees geogràfiques documentalment deficitàries.

L'actuació abordada amb aquesta amplitud imposava una recerca estesa al llarg de 58 arxius de Catalunya, la qual cosa garantia la necessària pluralitat de vessants i perspectives. De tota manera, centrar l'estudi bàsicament en una aportació heurística de gran envergadura imposava unes prudències en la confecció definitiva del treball, sobretot per la necessitat de sotmetre la documentació a un intens sedàs per tal d'extreure'n les línies mestres tot defugint anàlisis

excessivament localistes i tractaments anecdòtics. La intensa actuació en aquest sentit no va poder evitar que el tractament dels tres primers apartats —la figura del veguer, la relació de poder i la repercussió territorial— exigís una extensió de 3.365 pàgines més un apèndix cartogràfic, guix que depassava les mides acadèmicament usuals i aconsellava, per tant, no incloure-hi el darrer apartat sobre la incidència en el teixit social. La coherència dels aspectes tractats evitava el temor que aquesta mancança es ressentís en el conjunt, tot i que assumeixo, però, el deure de publicar, properament, les indagacions ja elaborades sobre el ressò de l'actuació jurisdiccional en les expressions de violència i en les formes de dissidència de la societat.

LA INSTITUCIÓ DEL VEGUER

Inicialment, en la Catalunya comtal del segle ix la figura vicarial, en coherència amb la seva etimologia, assumeix la plena representació del comte, concordant amb el món carolingi i coincidint tant amb la tradició germànica com amb la romana. En el segle x hi consolida un contingut territorial arran de la custòdia de castells termenats, com s'escau des d'Osona a la frontera, aviat afectat per la privatització pròpia de la feudalitat. Perviu, però, la noció vicarial, fins i tot amb una clara evolució del concepte castral vers el territori d'influència, com és clar en la funció representativa i districtual que el veguer de Vilafranca del Penedès rebé d'Olèrdola en heretar-ne els drets el segle xii. En el tombant vers el segle xiii es mostren ben envigorides les figures vicarials en diferents àmbits baronials i eclesiàstics, assumint la representació jurisdiccional territorial pròpia del veguer baix-medieval. En el mateix sentit, els veguers reials s'afermen com a representants del monarca, definint-se, com recullen les primerenques Corts de 1214 i 1228, com a garants districtuals de la justícia i la pau. L'empenta municipal acompanya la iniciativa reial i les seues vicarials coincideixen amb les principals poblacions, presidint districtes concordants amb els respectius radis d'influència. Aquesta dinàmica és sistematitzada i regulada, a la segona meitat del segle xiii amb els assaigs de combinacions de diverses seues sota un mateix titular, tot tractant d'evitar tant una excessiva fragmentació com les vies de patrimonialització.

En entrar al segle xiv la posició jurisdiccional i representativa del veguer reial és ben nítida i consolidada, derivant-se'n una sèrie d'actuacions que l'imbriquen fortament amb la societat: regula la propietat i la jurisdicció reial; procedeix com a representant ordinari i extraordinari del monarca; vetlla pel respecte de les regalies; endreça els camins públics i les aigües corrents allà on li pertoca; protegeix els febles i menors, amb intervencions significatives com en les tutories; desenvolupa el registre d'esclaus on es practica; actua subsidiàriament en la regulació de l'exportació de productes i directamet en les limitacions d'extreure productes de les vegueries, com també en altres intervencions extraordinàries en el sistema econòmic; autentica els documents; esdevé garant i regulador de la funció pública i dels diferents oficis segons els indrets; aplica, en els llocs on li correspon, els bans i execucions municipals; intervé com a garant dels drets i privilegis locals; presideix el sometent i la host reial; assumeix la defensa municipal fins que va essent relegat pel capità; endreça el deute; ordena empires, penyores i altres intervencions similars; indaga els delictes; imposa les constitucions de pau i treva; vigila, reprimeix i preveu les alteracions de l'ordre públic; gestiona les garanties de protecció sobre béns i persones; endega

els mecanismes contra defalliments de justícia, com les marques; i desenvolupa les funcions processals.

L'ofici, de duració triennial, ha de ser exercit per una persona de caràcter actiu, prudent, no pas malaltissa² i compromesa amb els interessos reials, procedent del món urbà, preferentment privilegiada —el 73% dels oficials del segle xiv són cavallers i donzells— regulant-se que manqui d'antecedents penals (Corts de 1291) i que no pertanyi a cap dels bàndols existents en la zona on ha de regir (Corts de 1291 i 1333), per la qual cosa és encara més efectiu imposar que sigui foraster (Corts de 1333).

En el desenvolupament de l'ofici el veguer està auxiliat per una cort, estructurada entre els oficials —el mateix veguer, el sots-veguer, el jutge o assessor, el procurador fiscal, l'advocat dels pobres—, l'escrivania —amb l'escrivà major presidint els seus escrivans— i els saigs. Tots ells han de ser catalans i no pertànyer a cap minoria ètnico-religiosa —jueus, musulmans— ni ser clergues —ni tan sols conjugats, per raó de pertànyer a una altra jurisdicció. Progressivament el monarca anomena els oficials —a l'inici de segle encara alguns sots-vegüers eren de designació vicarial i el procurador era anomenat pel batlle general— i arrenda l'escrivania. Només en corts concretes els saigs són designats pel rei, gairebé sempre com a excusa rendista, essent en general designats per la mateixa cort vicarial o sots-vicarial. D'obligada afecció municipal que dissipï els dubtes d'afinitats vers el poder baronial, tots els membres de la cort solen actuar plegats i concordants, per bé que, en ocasions molt concretes, sobretot arran dels conflictes que saccegen els municipis, poden produir-se descoordinacions i tibantors internes.

El sots-veguer procedeix amb una capacitat plena, equiparable a la del veguer de manera complementària o substitutòria, per bé que a vegades adopta especialitzacions temàtiques, com abordar els bans municipals. Diferent és el sots-veguer territorial, que regeix una porció de la vegueria centrada en un nucli regional menor o bé una vegueria el titular de la qual sol residir en una altra de la qual també és veguer. En ambdós casos el sots-veguer assumeix, de manera força generalitzada a la fi del primer quart del segle xiv, una plena capacitat que exclou la intervenció del veguer.

La imprescindible necessitat d'uns coneixements jurídics imposa la presència de juristes procedents del món urbà que ocupin els oficis d'assessors o de jutges. Aquests són propis de la Catalunya Vella i tenen una significació pròpia i anterior, amb capacitat jurisdiccional que els permet no sols rebre clams i denúncies sinó actuar per iniciativa i responsabilitat pròpia en autenticacions, tutories i intervencions sobre béns arran d'herències, intestacions o deutes. A l'igual que els assessors en la Catalunya Nova, ofereixen al veguer un suport jurídic constant, esdevenen imprescindibles en la majoria de les decisions i són necessaris per al desenvolupament de les funcions processals, les quals presideixen si són jutges o simplement assessoren en el cas dels assessors. També és un jurista d'origen urbà el procurador fiscal, procedent de l'àmbit del batlle general, qui l'anomenava en el primer terç del segle xiv, el qual, a partir de vetllar per les rendes

2. D'acord amb els casos concrets, es conserven algunes descripcions d'aquestes perfilacions, com és el cas de: Arxiu Històric Comarcal de Tortosa, Paeria i Vegueria I, 49, sense numerar.

reials, intervén en activitats com les indagacions i pot assumir la funció acusadora en els processos. Finalment, l'advocat dels pobres assisteix en els plets als mancats de recursos econòmics com a advocat d'ofici. Localment, cal afegir encara els caps de guaita, de gran significació a la vegueria de Barcelona com a auxiliars del veguer.

L'escrivà és un notari que ha arrendat l'escrivania i que, ultra el sou pertinent, espera obtenir bons guanys per l'elevada demanda de documents —trasllats, autenticacions...— sol·licitats pels usuaris de la cort, que han de pagar-ne el cost corresponent. Internament, l'escrivania comporta molta feina, perquè tot s'ha de registrar per escrit, amb les obligacions de mantenir endreçat l'arxiu —primordial per a cercar precedents d'intervenció— i portar la comptabilitat —important perquè la majoria de les penes són pecuniàries. Per desenvolupar aquestes tasques, l'escrivà contracta diferents escriptors, que en la majoria dels casos solen especialitzar-se temàticament.

Al final de l'escalafó, els saigs són l'element executiu i mancat de capacitat decisòria. Serveixen la cort durant molts anys, a vegades dècades, per bé que desenvolupen les seves tasques ocasionalment, segons les necessitats. El seu volum és molt elevat a totes les demarcacions, especialment a les més grans, nombre que reiteradament es vol reduir. A part dels membres de la cort hi col·laboren alguns altres càrrecs auxiliars, com el tercer (encarregat de percebre les terces dels impagaments), els col·lectors de bans, els carcellers i, a vegades, el botxí o morro de vaques.

L'homogeneïtat de la societat i la formació idèntica dels juristes entorn del Dret Comú aboquen a una similitud geogràfica de problemàtiques i de tractament, solament amb matisacions locals, recollides en els diferents *estils* de cada cort. Els àmbits d'actuació i de punició s'ofereixen oberts, acotats per l'obligat respecte als privilegis locals i a les Constitucions de Catalunya, amb les Constitucions de Pau i Treva, i els Usatges de Barcelona. Les seues occidentals es diferencien per estar institucionalment més imbricades amb els poders locals, situació que s'extrema en els procediments judicials particulars propis de Lleida i, encara més, de Tortosa.³

Com a representant —vicarial— del rei, el veguer manté amb el seu senyor una estreta relació, més intensa en la primera meitat del segle XIV que no pas en la segona. El sobirà, per la seva part, no delega tota la seva capacitat sobre el veguer. Es reserva, per a la pròpia cort, un ventall de matèries exclusives, a més d'accentuar cada cop més l'assumpció de diferents causes per a ser tractades en l'audiència reial, que precisament sorgeix a partir de la capacitat judicial superior del monarca. Atesa la vigent noció jeràrquica i no pas competencial, el veguer també pot rebre ordres del procurador general o els seus vice-gerents o, a partir de 1363, del governador general i els seus portaveus. Els contactes amb el batlle general, en canvi, són limitats a assumptes puntuals que afecten el patrimoni reial o l'arrendament de les escrivanies. Diferentment, la relació és més intensa amb els homòlegs septentrionals —els procuradors dels comtats de Rosselló i Cerdanya— tant per llur intervenció en el control de la despesa de les corts vicarials com per la radicalitat amb què les causes que pertocquen al patrimoni reial s'extremen de l'àmbit de l'oficial districtual per a sotmetre-les al jutge del patrimoni.

Totes les actuacions de la cort del veguer poden ser apel·lades. La protesta ha de ser presentada en primer lloc a qui ha emès la decisió contrariada i després pot ser recorreguda a

3. He avançat aquest aspecte a: Flocel SABATÉ, *El veguer i la vegueria de Tortosa i Ribera d'Ebre*, (en premsa).

instàncies superiors. El sentit jeràrquic i no pas competencial permet elevar causes, segons els contactes, davant del procurador general o el governador, a l'igual que a algun dels seus representants. El garant pròpiament de la justícia és, però, el monarca, al qual més freqüentment s'hi acut de manera directa o, en alguns casos, després d'haver passat pels anteriors oficials. En permanent delegació reial actuen els jutges d'apel·lació, presents a Girona, per als àmbits reials de la diòcesi, i a Perpinyà, organitzats en jutges de primera i de segona instància per als comtats de Rosselló i Cerdanya. La mateixa figura és assajada a Vic i sol·licitada a Manresa, com a casos més destacats.

Per a prevenir possibles irregularitats, el veguer i progressivament els seus oficials, en iniciar el càrrec, han d'assegurar davant d'una altra autoritat reial i davant del govern local de la seu vicarial, tot presentant fidejussors, els béns dels quals serviren per a rescabalar en cas d'una gestió indeguda. El veguer sols pot desenvolupar l'ofici quan el govern local ha acceptat aquestes fermances i després de jurar en públic els privilegis locals. Les possibles irregularitats de qualsevol dels oficials es detectarien en el judici de taula, regulat des de 1311 i integrat per un jurista, un cavaller i un representant del poder municipal, els quals estudiaran, en finalitzar el trienni, totes les acusacions presentades contra els oficials. Les denúncies individuals, acompanyades per l'actuació del procurador fiscal, són d'una contundència en general menor que les formulades pel municipi, preocupat perquè la cort vicarial en tot moment s'hagi ajustat als privilegis locals. Les sentències d'aquest tribunal poden ser apel·lades davant de dos jutges de delegació reial, un a Barcelona i un altre a Lleida.

Un segon control ha de ser superat a la cort del mestre racional, on serà analitzat, a la fi del trienni, el resum de l'activitat econòmica, especificant els ingressos —separats normalment per terces, bans i crims— i les despeses. Els comptes lliurats i acceptats demostren que totes les corts són autosuficients en el seu finançament, inclosos els salaris dels membres de la cort, però alhora reflecteixen que mai no es deriven beneficis per a l'erari reial, ja sigui per justificar majoritàriament una equiparació entre ingressos i despeses o per demostrar, fins i tot, la xifra superior d'aquestes.

La corona ha cercat, amb eixorca reiteració, obtenir guanys de les corts de justícia ordinària, més enllà de l'efectivitat d'algunes assignacions, tant prenent imposar quotes de guanys com regulant internament la despesa, sobretot als comtats de Rosselló i Cerdanya, on s'imposaren caixes per a guardar els diners amb diverses claus —en general, una per al veguer, una altra per a l'escriba i l'altra per al representant del fisc reial.

El veguer sol sortir-ne ben parat, de tots els controls, tot i que, en centrar-se les responsabilitats exclusivament sobre els funcionaris per la manca d'una noció de responsabilitat de la funció pública, sempre corre el risc de veure els seus béns i la seva persona afectats per llargs processos, que en alguns casos concrets s'han allargassat molts anys després d'haver cessat en l'ofici.

Malgrat totes les mesures, els elements de corrupció no desapareixen. A vegades rau en percepcions abusives per part de l'escrivania i en altres ocasions en afanys crematístics considerables entre els oficials, no faltant-hi sentències no sempre justes, sovint barrejat tot plegat

amb els conflictes de bàndols. La sospita de parcialitat és força reiterada en l'actuació de la cort vicarial. Moltes vegades, però, és fruit d'un conflicte antropològic de valors: l'exigència ètica de rectitud en l'aplicació de la justícia deriva d'una concepció objectiva del dret que contrasta tant amb els deures subjectius inherents a l'obligada protecció i solidaritat de bàndols vigent coetàniament com amb la mateixa noció solidària derivada del concepte de municipi aleshores imperant. Són contradiccions que, en diferents moments, atrapen el veguer.

EL PODER A LA CATALUNYA DEL SEGLE XIV

En el tombant del segle XIII al XIV Jaume II formula un ventall d'actuacions adreçades a fonamentar el poder reial, entre les quals se situa l'ús dels districtes vicarials per a estructurar tot el territori català dins de demarcacions règies. D'aquesta manera, el veguer, com a oficial representatiu i districtual del monarca, és el millor vehicle per a significar un poder reial estès per tot el territori, incloent, com plau reiterar al mateix Jaume II, àmbits plenament baronials com el comtat de Pallars Sobirà. Aquestes diferents iniciatives són en certa manera continuades per Alfons III i repeses per Pere III, el qual insisteix en les regalies, en la capacitat sobre els barons i en la condició del sobirà com a garant de les constitucions de pau i treva, per bé que les creixents dificultats hi minen la viabilitat. De fet, la voluntat reial no anava acompanyada d'una suficient força en cap moment del segle, ni tan sols en els anys inicials. Els avenços a nivell teòric i conceptual —com poder formular la superioritat sobirana sobre tot el territori— es contrastaven amb una realitat presidida per la força del poder baronial i l'emergència del control municipal sobre la regió.

El poder baronial limita de manera molt contundent la capacitat de l'oficial jurisdiccional reial. D'antuvi, aquest no pot procedir en els indrets de plena capacitat baronial, com reiteren, des del segle XIII, les constitucions de corts de 1228 i 1283. Les limitacions reals, però, superen les legislades: la condició reial de garant de les constitucions de pau i treva no permet al veguer intervenir en els espais baronials, per l'oposició dels nobles, que recolzen la força amb la invocació de la tradició contrària. De manera encara més emblemàtica, el temor a fixar precedents de capacitat jurisdiccional superior imposa una manca de col·laboració amb excepcions molt puntuals. Això converteix, de manera generalitzada i permanent, els espais baronials en veritables àmbits d'impunitat per als delinqüents que fugen de la jurisdicció reial, augmentat encara amb pràctiques intimidatòries sobre la població que sovint tem i respecta més la capacitat del baró que no pas la migrada força del veguer reial. La reproducció de les mateixes impenetrabilitats en els casos de deutes i crèdits no retornats provoca, a la darrera del segle XIV, grans transtorns als rendistes urbans d'importants seus vicarials, com Girona o Manresa. S'hi afegeix la persistent disputa respecte la capacitat jurisdiccional en molts indrets, invocada, sobretot en la seva darrera instància, tant pels senyors del lloc com pel rei, així com la inestabilitat derivada d'admetre que *els cavallers han privilegi e usança de guerrear los uns ab los altres*,⁴ com prou exerciren al segle XIII tot i matisar-se al llarg del XIV.

4. Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria, «Papeles por incorporar», Cervera-2, fol. 9v.

En aquesta situació es perfilen, a grans trets, unes diferents característiques generals per als habitants de zones baronials i per als integrants d'indrets reials, menant a veritables competicions per atreure població, les quals fan exclamar al rei Martí que la seva és *una suau senyoria* comparada amb la baronial.⁵ El poblament d'àmbit reial viu caracteritzat pel respecte a les constitucions de pau i treva, mentre que el situat sota domini senyorial sol gaudir d'uns lligams de defensa i protecció en general molt fermes, sovint derivats dels guiatges estesos pels senyors sobre els propis súbdits.

La dialèctica entre el poder reial i el baronial es va resolent aparentment a favor d'aquest, que esdevé receptor dels diferents indrets sota discussió jurisdiccional. A la vegada, la creixent crisi econòmica i general imposa a la corona una progressiva desmembració del propi patrimoni cedit a carta de gràcia per tal d'obtenir guanys crematístics immediats. D'aquí deriven importants retalls als àmbits d'actuació de veguer, o fins i tot el pas de l'oficial al domini baronial en ser cedida la seu de vegueria.

Quan el veguer actua tractant de limitar l'expansió baronial sobre la regió, qui l'empeny no és el monarca sinó el poder municipal. De fet, la vegueria s'ha bastit sobre la regió d'influència de la seu vicarial, atorgant una traducció administrativa a una capitalitat sòcio-econòmica ja existent sobre un radi d'expansió directament proporcional a la puixança del nucli urbà. La relació entre aquest i la regió és mútua, en tant que la pagesia necessita del lloc central com a centre de serveis (crèdit, mercat, regulació de pesos i mesures, notariat, recurs a autoritats religioses, policials, administratives...) mentre que els grups dirigents de la capital regional aboquen les seves inversions en aquesta àrea circumdant, mitjançant l'adquisició de propietats i drets —com les castlanies—, l'arrendament de drets reials i l'absorció, fins i tot, de capacitats jurisdiccionals, a més dels lligams establerts com a emissors de censals morts i altres fórmules creditícies. La imbricació és completa: els conflictes de bàndols a la capital ressonen en la regió i els habitants de la ruralia solen acudir al govern de la capital cercant ajut davant de diferents tensions. Per a la població rural, apropar-se al municipi esdevé atractiu pels seus dos puntals constitutius: la noció de solidaritat entre els veïns i els privilegis locals, plantejament que justifica els afanys per a esdevenir vilatà o ciutadà, a vegades de manera artificiosa i doble, sense abandonar en realitat la residència rural, situada sovint en una jurisdicció diferent.

Amb naturalitat els governs locals de la capital apliquen les seves directrius a la regió, dictant limitacions per a extreure productes de la demarcació en moments de carestia o imposant prioritats de la capital en l'abastament o la redistribució, com a exemples significatius. La corona reial accepta aquesta capitalitat i s'adreça al govern municipal de la seu vicarial per a tractar els afers que afecten tota la regió (convocatòries d'host per l'usatge Prínceps Namque, percepcions econòmiques especials...).

Coherentment, el municipi no dubta a entendre com a pròpia la demarcació vicarial. Vers l'exterior són els respectius governs locals de les seus vicarials els qui es disputen els límits de la demarcació quan els radis d'influència entren en conflicte, de la mateixa manera que la defensa

5. Arxiu Històric Comarcal d'Olot, pergami A-409.

de la integritat de la vegueria és proclamada pel govern local. Per això, vers l'interior, és aquest qui s'enfronta al poder baronial —malgrat els diferents ponts de contacte mutus—, invocant la jurisdicció reial per a oposar-se al mateix monarca quan aquest cedeix àmbits jurisdiccionals als barons. El municipi no dubta a adquirir, amb el propi peculí, privilegis d'inalienabilitat per a tota la regió o assumir costoses oposicions a les pretensions jurisdiccionals baronials. Igualment, en el tombant del segle *xiv* al *xv* són municipis importants com Girona, Perpinyà o Vic els qui empenyen el monarca a la recuperació del patrimoni mitjançant les redempcions jurisdiccionals pagades per la mateixa població. De fet, per al municipi esdevé cabdal una unitat de jurisdicció amb la regió sobre la que estan imbricades moltes fonts d'ingressos de les capes elevades de la població, perquè, de no ser així, la fragmentació baronial remet a la sistemàtica obstrucció jurisdiccional i, per tant, seria un fre al desenvolupament sòcio-econòmic del nucli urbà, base de qualsevol pretensió d'exercir la necessària pressió política sobre la corona per a obtenir millors privilegis que, a la vegada, permetin consolidar els propis interessos. Per tant, el control de la regió per part del municipi esdevé l'element bàsic per a la progressió municipal, abocant, així mateix, a una topada amb l'expansió dels poders baronials, que cobegen la possessió del mateix espai. Amb l'assimilació dels interessos municipals i la invocació del poder reial, el municipi assumeix una posició d'interpret i garant de la capacitat reial, formulant, en realitat, una noció de jurisdicció reial coincident amb els propis interessos i fonamentada en les Constitucions de Catalunya, —amb les constitucions de Pau i Treva—, els usatges de Barcelona i els privilegis locals. El concepte de jurisdicció reial adopta, d'aquesta manera, un sentit propi, fins i tot al marge del mateix monarca, al qual els grans municipis no dubten a recriminar per actuar contra les regalies i la jurisdicció reial. De fet, els governs locals malfien del rei, sobretot cap a la darrerria del segle, acusant-lo d'obstaculitzar tant l'exercici jurisdiccional com l'actuació judicial ordinària, arran del seu afany per obtenir guanys immediats a còpia d'intervencions extraordinàries (canvis de fur, guiatges, redempcions generals i particulars, llicències).⁶ És, de fet, una via a la qual s'havia abocat la corona per la necessitat econòmica —diferents afers criminals o d'ordre públic eren tractats directament per la tresoreria sense passar pels juristes de la cancelleria— i que, en part, també era seguida pels governadors, tant al Principat com als comtats de Rosselló i Cerdanya, malgrat el blasm municipal.

El monarca, per la seva part, no assumeix sempre les interpretacions municipals, sinó que es belluga entre aquestes propostes i les baronials. Aprofita el seu prestigi —tot i ser eixorc— i la seva força —tot i ser feble— per tractar d'engrandir la pròpia capacitat, pretensió en part reeixida en poder, segons les circumstàncies, exercir una forta exigència fiscal extraordinària i imposar una certa pressió governativa. A més, les actuacions del sobirà no sempre són favorables al que les autoritats locals interpreten com a jurisdicció reial, tant per haver de sotmetre's a unes pressions majors procedents del món baronial com per preferir no afavorir massa els grans municipis, situació que provoca aparents paradoxes com la viscuda al comtat d'Empúries el 1402,

6. Amb posterioritat a la lectura de la tesi doctoral he reflexionat de nou sobre el tema a: Flocel SABATÉ, «El poder reial entre el poder baronial i el poder municipal a la Catalunya del segle *xiv*», a: *xv Congreso de la Corona de Aragón*, Jaca, 1993, (en premsa).

sobre el qual la ciutat de Girona s'entesta en aplicar les redempcions jurisdiccionals reials contra l'apatia i finalment l'oposició, del monarca.⁷

Igualment, en l'anomenament del veguer, els governs municipals avancen cap a formes de pressió perquè el monarca hi designi candidats propis, tot i que no sempre reïxen, ja sigui per iniciatives contràries des d'àmbits familiars del rei o, fins i tot, per bé que només en uns casos concrets, per inclinar-se el monarca vers pressions baronials en sentit contrari. En el mateix sentit, el compliment de les garanties legals i constitucions exigibles al veguer es recordarà o s'oblidarà segons convingui al municipi.

En realitat, les limitacions imposades a la capacitat reial per part dels poders baronial i municipal no tracten pas d'anorrear el poder del monarca sinó d'apropar-se'l. L'alt significat inherent a la noció reial es té present en la disputa constant entorn del poder. Hi ha una atracció del poder reial des de la seva mateixa feblesa, com bé saben els municipis que així poden extreure'n majors privilegis i una màxima autonomia de govern. El fet que els mateixos municipis renovin els privilegis d'inalienabilitat per a ells i la regió cada vegada que el monarca els cedeix a carta de gràcia remet tant a aquesta concepció com a l'afany d'estabilitat que permet, alhora, privilegis semblants en àmbits baronials. La preferència global per la jurisdicció reial es compatibilitza amb els afanys d'estabilitat en el domini baronial per part de les poblacions que hi són arrelades, així com amb una casuística des de les problemàtiques concretes que permet aparents paradoxes veïnes: mentre Sarral malda per defugir la jurisdicció de Santes Creus i obtenir la reial, Conesa s'aferra a la de Santes Creus per a no ser cedida al domini reial.

En aquest context, tot i que les principals tibantors es desenvolupen entre centres de diferent jurisdicció, no deixa de ser simplista cercar-hi una exclusiva polarització entre el poder reial i el baronial. D'una banda, la dinàmica de la feudalitat imposa obstruccions similars entre tots els possessors de jurisdicció. I per altra banda, la forta dependència municipal imposada als oficials territorials reials -raonada pel deure d'actuar com a garants exteriors dels drets locals- enfronta amb reiteració els mateixos oficials reials, malgrat les pretensions de Pere III d'aplegar-los solidàriament.

Les pressions municipals imposen que el mateix contingut de les funcions dels oficials reials s'alteri. Per un costat, molts governs de seus vicarials aconseguixen que les atribucions del veguer siguin desenvolupades en la seu vicarial pel batlle, més proper i controlable (Perpinyà, Besalú, Tàrrrega i Montblanc, a més de Tremp i Ripoll per raó baronial i de les tres seus del Vallès). En el mateix grup s'hi afegixen Manresa, Cervera i Camprodon fins que es fusionen ambdós oficis, tal com d'antuvi succeeix a Puigcerdà, a Vilafranca del Conflent i a les vegueries infeudades — Ribes i la part inferior de Vic— i com anirà resolent-se a les sots-veguerries, a més del cas més ocasional de Caldes de Montbui. Per l'altre costat, el fet d'interpretar, des de la regió, el veguer com a oficial reial imbricat amb els interessos del municipi de la seu vicarial imposa el seu rebuig en els municipis emergents en la demarcació, la qual cosa se solucionarà, entre el segle XIII i les

7. He reprès aquest il·lustratiu cas concret a: Flocel SABATÉ, *Castelló d'Empúries, capital del comtat d'Empúries*, (en premsa).

primeres dècades del segle *xiv*, dotant els respectius batlles de les plenes competències vicarials, tal com succeeix a Palamós, Santpedor, Sarral, l'Arbós, Valls, Cambrils, Vilagrassa o Muntanyana, sumant-se als indrets de llarga tradició en aquest sentit (Cotlliure, Tuir, Argelers, Prats de Molló i Figueres, a més de la procuració de Torroella de Montgrí) i als procedents d'àmbits baronials (Gurb com a cas més perenne), ultra situacions concretes com Llívia. La gamma de relació entre batlles i veguers es completa amb els casos de Barcelona, Girona, Tortosa i Lleida, on les funcions mútues estableixen una casuística complexa i canviant en cada indret d'acord amb el diferent accés a l'aplicació dels bans municipals.

El caire estamental de la societat imposa, encara, una conflictivitat específica amb l'Església, la qual desenvolupa, a la vegada, un important paper ideològic i social. L'Església extreu de la jurisdicció ordinària la penalització de l'heretgia i la usura, tractant aquesta com un simple exercici de redempcions generals i perseguint la primera amb els corresponents tribunals inquisidors de l'heretgia. A més, viu plantejaments jurisdiccionals equivalents als baronials. En endegar-se el segle, la monarquia li atorga un evident suport en les disputes contra els poders nobiliaris, per bé que després s'hi crivellaran alguns problemes, com la topada per raó de les escrivanes públiques mantingudes per l'Església, principalment a Tarragona i molt més encara a Girona. El principal focus de tensió, però, creix en els nuclis urbans. En aquests, la conflictivitat deriva tant de l'elevat nombre de clergues conjugats, que alteren l'exercici ordinari de la jurisdicció, com de la negativa dels clergues a contribuir en les elevades despeses finiseculars —imposicions i muralles sobretot— al·legant pertànyer a un altre estament. A més, són molts els clergues implicats en operacions creditícies, sobretot en medis rurals, amb unes tensions que reiteren, com succeeix a Osona, molts fenòmens de violència popular i baronial contra béns i persones eclesiàstiques. En tots els casos, l'Església jurídicament es recolza en les Constitucions Tarraconenses i empra com a arma l'excomunió, amb una reiteració que la banalitzava.

El veguer, com a representant districtual del poder reial, rep sobre si mateix totes les tensions, la qual cosa repercuteix en una creixent dificultat en l'exercici de l'ofici. En avançar cap a la darrer part del segle augmenta l'absentisme laboral, prolifera la delegació en lloctinents malgrat no plaure als governs locals, augmenta entre els titulars el nombre de persones no privilegiades i pràcticament hi desapareixen els nobles, tot i mantenir-se el predomini de cavallers i donzells. També descendeix el nombre de veguers que integren el càrrec en el seu *cursus honorum*, precedint o continuant amb altres actuacions al servei del rei. L'escassa apetència per un ofici que, a més, es considera mal pagat en relació amb els patiments que comporta, imposa dificultats per a trobar candidats a ocupar-lo en demarcacions amb cert grau de dificultat, com succeeix a Cervera el 1401. Per aquestes mateixes raons i apreciament del poder municipal en general ben a prop d'un veguer que, per altra banda, no genera guanys econòmics per a la corona, el mateix sobirà preferirà intervencions especials mitjançant el recurs a comissaris —constantment rebutjats pels governs locals— i cercarà figures noves per assumir en casos concrets la seva alta representació, sobretot en els llocs on l'elevada conflictivitat ho requereixi. En aquest context, el 1402 s'anomena un primer virrei per a Vic, il·lustrant, tot plegat, una pèrdua de representativitat i de significació de la figura del veguer que s'accentuarà en el segle *xv*.

EL VEGUER, EL PODER I L'ORDENACIÓ TERRITORIAL

El veguer és un oficial jurisdiccional de representació reial de caire districtual. Cada veguer sols pot exercir en el seu districte anomenat precisament vegueria, i cada lloc sols pot pertànyer a una demarcació (corts de 1283, 1291 i 1321). Els elements constitutius de les vegueries són quatre: el radi de capitalitat socioeconòmica de la seu de la demarcació, la configuració física de l'espai, el respecte a les capacitats baronials i la tradició. El poder reial assumeix aquests elements i hi projecta la seva xarxa de vegueries, prou definida al segle XIII però que amb Jaume II adopta el caire emblemàtic del poder reial estès sobre tot el conjunt territorial de Catalunya. Aquest plantejament arrela plenament en la segona meitat del segle XIV, aprofitant la necessitat de tractaments globals del conjunt territorial que es deriva d'imposicions generals com els fogatges aprovats en corts, mostrant-se el sistema de vegueries, en general, millor adaptat que no pas la divisió diocesana, l'única alternativa de visions conjuntes.

Aquests elements confereixen pervivència al sistema com també una forta estabilitat en el nombre de demarcacions. Les alteracions se centren en els límits respectius, derivant o d'oscil·lacions en els radis de capitalitat de les respectives seus o de problemes d'ensamblatge amb les unitats baronials, generant-se també per les cessions de seus de vegueria al poder baronial o, ja de manera més puntual, per evitar tensions i violències entre poblacions veïnes. En la primera dècada del segle XIV s'estabilitzen, en gran part, les sots-vegueries, enteses com a espais d'una capitalitat menor, que gaudixien, però, de prou puixança per a extreure, de manera força generalitzada a la fi del primer quart de segle, la presència del veguer, interpretat com un oficial procedent del nucli contrincant. Aquesta evolució de les sots-vegueries facilita la recerca de noves figures de poder delegat, com el lloctinent territorial de veguer, que reeixeix a Olot a partir de 1400.

El conjunt, en definitiva, s'articula mitjançant vegueries regides per veguers (Manresa i Bages, Cervera, Tàrraga —des de 1330—, Lleida, Tarragona i Camp, Tortosa i Ribera d'Ebre, Barcelona, Girona, Camprodon —excepte el període entre 1321 i 1356—, Osona —des de 1319—, Montblanc —des de 1319—, Cerdanya, Rosselló i Conflent), vegueries regides per sots-veguers (temporalment Tàrraga, Montblanc, Osona i Camprodon i, de manera més fixada, Besalú, Berga i Berguedà, Pallars, la Ral, a més del cas concret de Ripoll i Ripollès i de l'evolució particular de Camarasa) i les sotsvegueries, amb diferent grau de capacitat, per bé que en general fortament desvinculades (Piera, Igualada i Conca d'Òdena, Copons, Prats de Segarra i Segarra, Meià, Moià i Moianès, Baridà, Capcir i Vallespir, a més de Sarra). El manteniment de vegueries infeudades imposa les vegueries naturals de la Vall de Ribes i, fins 1421, de la part inferior de Vic —reial des de 1315— a la vegada que la puixança de Barcelona facilita un règim especial per a la vegueria de Vallès des de 1289.

El principal problema que imposa artificialitat al sistema és el fet que no tot el país s'articula des de seus vicarials reials. Amples espais baronials —comtats d'Urgell, Pallars o Empúries, vescomtats de Bas, Cabrera, Cardona— disposen d'unitats districtuals pròpies,⁸ incloent-hi

8. N'és un exemple el cas d'Urgell: FLOCEL SABATÉ, «Divisió territorial i administrativa del comtat d'Urgell», a: *El comtat d'Urgell*, Universitat de Lleida-Institut d'Estudis Ilerdencs, (en premsa).

definicions vicarials,⁹ no assimilables a les demarcacions reials pel seu caire baronial. Aleshores s'imposa una artificiosa fragmentació d'aquests espais o, més freqüentment, s'encabeix cadascun íntegrament dins d'una unitat reial, per bé que només amb efectes merament demarcacionals i sense ressò popular. Les aparents innovacions sols són superacions d'aquestes situacions artificioses aprofitant conjuntures concretes, com succeeix el 1417 en integrar dins la xarxa vicarial reial les demarcacions de Balaguer i d'Agramunt, que, més que crear-se de nou, comporten una adaptació d'uns radis ja existents sota àmbit baronial. En un altre sentit, quan l'amplada de la capitalitat supera la demarcació vicarial, es cerquen solucions per a encertar una figura demarcacional que reculli la capitalitat sòcio-econòmica. D'aquí rau l'especial significació de la noció de bisbat a Girona, l'actuació de Perpinyà com a capital dels comtats de Cerdanya i Rosselló i les maniobres particulars de la ciutat de Barcelona per a lligar el veguer del Vallès al de Barcelona des de 1289.

En definitiva, els trets constitutius de les vegueries garanteixen una pervivència del sistema no pas per la capacitat de la cancelleria reial sinó per adequar-se a la realitat sòcio-econòmica, mentre que la institució del veguer haurà d'acomodar-se en una posició més secundària, culminant una evolució que ens ha permès veure-hi reflectida la veritable correlació de forces en una centúria de gran ressonància històrica.

9. Els principals veguers baronials són recollits a: Flocel SABATÉ, «Veguer», *Diccionari d'Història de Catalunya*, Edicions 62, Barcelona, 1992, pàg. 1102.